

ULUSLARARASI SU YOLLARININ KULLANILMASINDAN DOĞAN UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜ*

Av. Selahaddin Eyyüp EKME**

Av. Muhammed Sabır FIRAT***

Makalenin Geldiği Tarih: 18.02.2016 **Kabul Tarihi:** 24.07.2017

* **Bu makale hakem incelemesinden geçmiştir ve TÜBİTAK-ULAKBİM Veri Tabanında indekslenmektedir.**

** Ankara Barosu, Hukukçu, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi.

*** Ankara Barosu, Hukukçu, Maliye-İktisatçı, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi.

ÖZ

Uluslararası su yollarının kullanımından doğan uyuşmazlıklarda uluslararası alanda kapsayıcı, kabul görmüş, uygulanan hukuk henüz oluşturulmamıştır. Genellikle tarafların ikili ya da çok taraflı antlaşmalarıyla çözüm yoluna gidilmektedir. Bu minvalde uygulana gelen çok taraflı antlaşmalardan birkaçı 1992 Helsinki, 1997 BM Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Maksatlarla Kullanımına İlişkin Sözleşme ve Avrupa Birliği Su Çerçeve Direktifidir. Gerek bahsedilen çok taraflı sözleşmelerde olsun gerekse de devletlerin kendi aralarındaki uyuşmazlığa ilişkin sözleşmelerde olsun çözüm noktasında kabul görmüş belli doktrinler mevcuttur. Uyuşmazlıkların antlaşmalar dâhilinde çözüme ulaştırılmaması halinde ise usulün elverdiği ölçüde uluslararası hukuk normları çözüm noktasında etkili olmaktadır. Bu çalışmada Uluslararası Su Yollarının Kullanılmasından Doğan Uyuşmazlıkların Çözümü noktasında inceleme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Su Yolları, Sınıraşan Sular, Uluslararası Hukuk, Uyuşmazlıklar, Sözleşmeler.

THE SOLUTION FOR CONFLICTS ARISING FROM
THE USES OF INTERNATIONAL WATERCOURSES

ABSTRACT

Currently there is not a law which is internationally comprehensive, approved and applied for incompatibilities caused by uses of International Watercourses. Generally solution is acquired by the agreement of two or multiple sides. In this manner, the followings multi-sided agreements have been applied, 1992 Helsinki, 1997 Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses and EU Water Directive. There are doctrines which are accepted as solutions for either multi-sided agreements or deals about incompatibilities of nations among each other. When incompatibilities cannot be solved under the agreements, international legal norms, as far as procedure allows it, try to find solution. This research had been conducted for making an examination to solve incompatibilities caused by uses of International Watercourses.

Keywords: International Watercourses, Transboundary Waters, International Law, Conflicts, Conventions.

I. GİRİŞ

Medeniyetler kurup medeniyetler yıkan su, canlıların yaşamının devamı için vazgeçilemez kaynakların başında gelmektedir. Örneğin; ulaşım, endüstriyel tarım, beslenme, içme suyu gibi insanoglu için hayati önem arz eden alanlarda suyun ve kalitesinin direkt etkisi mevcuttur.

Suyun, nüfus artışına bağlı olarak kişi başına kullanılabilir niceliğinin azalması, teknoloji ve kentleşme sonucu gereksinimlerinin çeşitlenmesi, su kaynaklarının çevresel kirlenmeden korunamaması ve küresel iklim değışikliği gibi nedenlerle, tüm dünyada hızla nitelik ve nicelik yitirmekte ve gerekli istemi karşılamaktan uzaklaşmaktadır. Yeryüzünde kullanılabilir su kaynaklarının giderek tükenmesi ve kirlenmesi, buna karşılık dünya nüfusunun hızla artmasından ötürü ihtiyaç sebebiyle, su günümüzün en önemli ve stratejik maddelerinden biri haline gelmiştir. Yaklaşık bir milyarı aşkın insan temiz içme suyu bulamamaktadır. Bu sayının önümüzdeki yıllarda nüfus artışıyla orantılı olarak daha da artması beklenmektedir^[1].

Öte yandan, yanlış yaklaşımlar sonucu azalan kullanılabilir tatlı su miktarına ve artan su kirliliğine karşın dünya nüfusunun her geçen gün daha çok temiz suya ihtiyaç duyması, ülkeler üzerindeki su stresini arttırarak, dünyada çeşitli bölgelerde ve farklı boyutlarda anlaşmazlıklara yol açmakta ve kıyıdaş ülkeler arasındaki ekonomik, politik ve sosyal ilişkileri de olumsuz etkilemektedir. Bu durum, su kaynaklarının yönetimi konusundaki ulusal ve küresel duyarlılığı arttırmış ve bu sıkıntının önümüzdeki çeyrek asır içerisinde su krizlerine yol açacağı ihtimali bugün ülkeleri, su yönetimi politikalarını geliştirerek uygulamaya ve gerekli tedbirleri almaya sevk ederek bu konuyu ülkelerin önde gelen kalkınma hedefleri arasına sokmuş ve suyu 21. yüzyılın en stratejik kaynaklarından biri haline getirmiştir^[2].

Çalışmamızın temelini oluşturan sınıraşan sular da bu sebeplerle ülkelerin öncelikli sorunları olmuştur. Büyük devletlerin parçalanarak yerine daha küçük ölçekli devletlerin çıkması, suyun 19. yüzyıldan sonra ulaşım dışında da endüstriyel tarım, sanayi gibi alanlarda kullanım gerekliliğinin oluşması sınıraşan suları daha bir ehemmiyetli hale getirmekle çok taraflı anlaşmazlıklar doğurmuştur.

Sınıraşan suların bilinçsizce kullanılmasına karşın, su kaynaklarının yönetiminde uluslararası manada sürdürülebilir ve akılcı yaklaşımların benimsenmesi

[1] AKÇA Çağatay, Sınıraşan Sularla İlgili Uluslararası Hukuki Metinlerin Değerlendirilmesi, Uzmanlık Tezi, T.C. Orman ve Su işleri Bakanlığı, Ankara, 2014, s. 1.

[2] ORHON Kemal Berk, Sınıraşan Yerüstü Suların Yönetiminde Dünya ve Türkiye Uygulamaları, Uzmanlık Tezi, T.C. Orman ve Su işleri Bakanlığı, Ankara, 2015, s. 2.

ihtiyacına, ancak 1970'lerde gerçekleştirilen çeşitli uluslararası konferans ve girişimler sonucunda farkına varılmış ve kabul görmeye başlanmıştır. Su hukukunun uluslararası boyutu Birleşmiş Milletler çatısı altında oluşturulan 1972 BM İnsan Çevresi Konferansı (Stockholm Konferansı) ve 1977 BM Su Konferansı gibi uluslararası çalışmalarla şekil kazanmaya başlamıştır. Bu bağlamda, uluslararası kurumlar, uluslararası hukuk kurumları ve sivil toplum kuruluşları tarafından sınıraşan sular konusunda uluslararası manada, kesin bağlayıcı hükümler olmakla beraber, çeşitli dönemlerde, çeşitli hedefler doğrultusunda çalışmalar yapılmış ve halen yapılmaya devam edilmektedir. Söz konusu kurumların başında Uluslararası Hukuk Derneği (UHD)^[3], Uluslararası Hukuk Enstitüsü^[4], BM Uluslararası Hukuk Komisyonu (UHK)^[5] ve BM Avrupa Ekonomik Komisyonu (AEK)^[6] gelmekte olup, bu kurumların çalışmaları özellikle uluslararası su hukuku oluşturma çalışmalarında önem arz etmektedir^[7].

Bu kapsamda, sınıraşan sular konusunda uluslararası anlamda ilk somut adım UHD tarafından düzenlenen 1966 Helsinki Konferansı'yla atılmış olup konferans sonunda "Sınıraşan Suların Kullanımına İlişkin Helsinki Kuralları (Helsinki Kuralları)"^[8] yayınlanmıştır. Bu kurallar daha sonra 1992 ve 1997'de imzalanan BM anlaşmalarının çekirdeğini oluşturacaktır. Helsinki Kuralları kıyıdaş ülkeler arasında sudan ortak yararlanma konusunda hakça ve makul kullanım kavramını ortaya koymuştur. Yapılan çalışmalar neticesinde tavsiye niteliğinde kabul edilen bu kurallar uluslararası alanda hukuki bir metin olamamıştır. Bu durum Helsinki Kuralları'nın üzerinde yeni normların geliştirilmesini mecbur kılan etkenlerden biri olmuştur. Kurallar, bağlayıcı olmamasının yanında, daha sonraki yıllarda bu konudaki çalışmalara ışık tutar mahiyette olmuş ve yaşanan anlaşmazlıkların çözümünde ikili anlaşma yapmak isteyen devletlere yönelik bir rehber görevi görmüştür. Öte yandan söz konusu kuralların tavsiye niteliğinde

[3] International Law Association, Resmi Web Sitesi; (<http://www.ila-hq.org/> erişim: 15.07.2017).

[4] International Law Institute, Resmi Web Sitesi; (<http://www.ili.org/> erişim: 15.07.2017).

[5] United Nations International Law Commission, Resmi Web Sitesi; (<http://legal.un.org/ilc/> erişim: 15.07.2017).

[6] United Nations Economic Commission for Europe, Resmi Web Sitesi; (<http://www.unece.org/> erişim: 15.07.2017).

[7] ORHON Kemal Berk, a.g.e., s. 16.

[8] The Helsinki Rules on the Uses of the Waters of International Rivers (The Helsinki Rules), (http://www.internationalwaterlaw.org/documents/intldocs/Helsinki_Rules_with_comments.pdf, erişim: 15.07.2017).

olmasından dolayı çoğu devlet kendi çıkarlarına ters düşecek kararları benimsememiş ve kendi belirledikleri yaklaşımları uygulamaya devam etmiştir^[9].

“Helsinki Kuralları’ndan sonra yaklaşık 30 yıl boyunca sınıraşan sulara yönelik uluslararası hukuk kuralları oluşturma çabaları kapsamında önemli bir ilerleme kaydedilememiştir. Konu, ancak 90’lı yılların başında tekrar uluslararası gündemin üst sıralarında yerini almıştır. 1966 Helsinki Kuralları, 1992 yılında ilk defa Avrupa Ekonomik Komisyonu (AEK) tarafından yeniden yorumlanmış ve bu minvalde “Sınıraşan Suların ve Uluslararası Göllerin Kullanımı ve Korunması Sözleşmesi (Helsinki Sözleşmesi)”^[10] kabul edilmiştir. İçeriği ilerleyen bölümlerde anlatılacak mezkûr sözleşme 1996 yılında yürürlüğe girmiştir. Söz konusu sözleşme sınıraşan sular konusunda gelişen uluslararası hukukun bir parçası olarak kabul edilse de, yalnızca AEK bölgesi ülkelerine yönelik hazırlandığı ve üzerinde küresel bir mutabakat olmadığından dolayı sınıraşan sular konusunda oluşturulması gereken bütüncül hukuki çerçeveyi oluşturmaktan uzak kalmıştır.”^[11]

Diğer taraftan, 1970 yılında gerçekleştirilen BM Genel Kurulu’nda, BM Uluslararası Hukuk Komisyonu (UHK), Helsinki Kuralları kapsamında, suyun uluslararası düzeyde kullanımı konusunda bir rehber niteliğinde ve hukuki normlar bütünü oluşturmak amacıyla görevlendirilmiştir. Devletler ile yapılan ve yıllar süren müzakereler sonucunda 1997 yılında yapılan Genel Kurul’da “Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanılmasına İlişkin Sözleşme” kabul edilerek imzaya açılmıştır. BM Genel Kurulu’nda temsil edilen 192 ülkeden 35’inin onaylaması ile yürürlüğe girmesi şart koşulan sözleşme, imzaya açılmasından ancak 17 yıl sonra 35. ülke olan Vietnam’ın sözleşmeyi onaylamasının ardından 17 Ağustos 2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Geçen süre içerisinde söz konusu sözleşme, sınıraşan sular konusunda uluslararası hukukun en önemli parçalarından biri haline gelmiş ve ikili veya çoklu müzakerelerin büyük kısmında referans gösterilen hukuki bir metin olmuştur. Fakat kabulünün ardından ancak 17 yıl sonra yürürlüğe girmiş olması, sözleşmenin meşruiyetine ve günümüz su sorunlarına yanıt verebilme kapasitesine olan inanca gölge düşürmüş ve uluslararası manada kabul görmediğini bir anlamda kanıtlamıştır. Uzun yıllar yürürlüğe giremeyen sözleşmenin meşruiyetinin sorgulanır olması, dünyanın güncel su sorunlarına kısmen cevap verebilmesi ve çözüme yönelik bütüncül bir yapısının olmaması,

[9] ORHON Kemal Berk, a.g.e., s. 17.

[10] The Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes, <https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/pdf/watercon.pdf>, erişim: 15.07.2017).

[11] ORHON Kemal Berk, a.g.e., s. 17.

sınıraşan sular üzerine oluşturulmaya çalışılan uluslararası hukuk normlarının geliştirilmesi için arayışların devam etmesine sebep olmuştur^[12].

Bu sebeple 1966 yılında Helsinki Kurallarını oluşturan UHD, 2004 yılında, “Su Kaynakları Hakkında Berlin Kuralları” isimli bir metin ortaya çıkarmıştır. Berlin Kuralları su kaynaklarının korunması, düzenlenmesi ve kontrolünün de düşünülmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Berlin Kuralları bir uluslararası hukuk normu olarak bağlayıcı bir nitelik taşımasa da, sınırı aşan sular ile ilgili normlar konusunda önümüzdeki yıllarda ortaya çıkabilecek olası gelişim alanlarını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Görüldüğü üzere, hâlihazırda devletlerin üzerinde mutabık kaldığı uluslararası anlamda kapsayıcı bir anlaşma mevcut değildir. Su konusunda bugüne kadar kabul edilen uluslararası sözleşmeler, daha ziyade sınırı aşan su kaynaklarının yönetimi ve korunmasına odaklanmıştır. Suyu tüm boyutlarıyla ele alan küresel ölçekte kabul gören uluslararası bir sözleşme bulunmamaktadır. Dolayısıyla, sınırı aşan sular konusunda, ulaşım konusu kapsam dışı bırakılacak olursa, kıyı dış devletlerin haklarını ve yükümlülüklerini belirleyen kapsamlı ve tüm uyumsuzluklara uygulanabilir nitelikte uluslararası kurallar bulunmamaktadır^[13].

Yukarıda da anlatıldığı üzere tarihsel süreç içerisinde sınırı aşan sulara ilişkin genel bir mutabakat sağlanamamıştır. Bölgesel temelde birtakım metinler önümüze çıksa da uluslararası alanda genel bir mutabakattan söz edebilmemiz mümkün değildir. Bu alanda uluslararası hukukun kaynakları bakımından yaşanan sıkıntılar da önemli bir yere sahiptir. Ülkelerin, çıkarlarını ön planda tutması uluslararası alanda bir düzenlemenin önündeki en büyük engel konumundadır^[14].

Çalışmamız kapsamında uluslararası su yollarının kullanımından doğan uyumsuzlukların çözümüne ilişkin uluslararası hukukun genel kaideleri kapsamında, sınırı aşan sulara ilişkin öne sürülmüş doktrin ve kaideler ışığında oluşturulmuş çok taraflı antlaşmalar ile diğer ülkeler arası çözüm yolları dikkate alınarak genel bir tablo çizilmeye çalışılacaktır.

II. ULUSLARARASI HUKUKTA UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜ

Uluslararası hukukta uyumsuzluklar; hukuki uyumsuzluklar ve siyasi uyumsuzluklar olarak sınıflandırılmaktadır. Hukuki uyumsuzluklarda taraflar arasındaki

[12] ORHON Kemal Berk, a.g.e., s. 18.

[13] ORHON Kemal Berk, a.g.e., s. 18-19.

[14] AKÇA Çağatay, a.g.e., s. 4.

uyuşmazlık uluslararası hukukun hangi kuralının uygulanacağı veya ne şekilde yorumlanacağı noktasında birleşmektedir. Siyasi uyuşmazlıkta ise uluslararası hukuk tarafından düzenlenmeyen yahut düzenlenip de tarafların kabul etmediği durumlarda ortaya çıkan uyuşmazlıktır^[15].

Uluslararası hukuk alanında ortaya çıkan uyuşmazlıkların çözümü kapsamında amaç edinilmiş ilke “Kuvvet Kullanma Yasağı”dır. Bu ilkenin doğal uzantısı olarak da “Barışçıl Çözüm Yollarına Başvurma” ilkesi esas kabul edilmektedir. Bu ilkeler La Haye Sözleşmesi ile BM Antlaşması'nın 2. ve 33. maddelerinde geçmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki barışçıl çözüm yolları bu maddelerde sayılmış olmakla birlikte bağlayıcı olmamaktadır^[16].

A) BARIŞÇIL ÇÖZÜM YOLLARI

“Uluslararası uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözüm yöntemleri öğretide genelde; “yargı dışı (diplomatik) yöntemler”, “yargısal (hukuksal) yöntemler” ve “uluslararası örgütlerin üyesi devletlerarasındaki çözüm yöntemleri” olarak üç ana başlık altında sınıflandırılıp incelenmektedir. Yargı dışı yöntemler, uyuşmazlığın taraflarının, ya kendi aralarında veya diğer üçüncü taraf ya da tarafların yardımıyla, “görüşmeler”, “araştırma ve soruşturma” yöntemlerinin kullanılması suretiyle uyuşmazlığın çözümüne ilişkin iken, yargısal yöntemler, sorunla ilgisi olmayan üçüncü bir tarafın, yani ya bir mahkeme ya da bir hakemlik yargısıyla soruna çözüm getirmesini içermektedir.”^[17]

a) Yargı Dışı (Diplomatik) Yöntemler

Uluslararası hukuk alanında barışçıl çözüm yolları; “görüşmeler”, “dostça girişim”, “arabuluculuk”, “uluslararası soruşturma” ve “uzlaştırma” uygulamalarıdır.

Devletlerarası uyuşmazlıklarda genel olarak en basiti ve ilk olanı görüşme yoluna başvurulmasıdır. Bu uygulamanın şekil ve ayrıntısı bazı antlaşmalarla somutlaştırılmıştır. Bununla birlikte, görüşme yollarının tüketilmesini beklemek gibi yerleşik bir örf ve adet kuralı bulunmamaktadır. Uluslararası Adalet Divanı, henüz görüşmeler devam ederken kendisine yapılan başvuruları kabul etmektedir^[18]. Uyuşmazlık konusu olan sorunun çözümüne yardımcı olacak tarafsız

[15] SUR Melda, Uluslararası Hukukun Esasları, İstanbul, 2010, s. 286.

[16] SUR Melda, a.g.e., s. 287.

[17] ERDOĞAN Feyiz, Uluslararası Hukuk ve Hakemlik, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, s. 20.

[18] SUR Melda, a.g.e., s. 288.

bir mekanizmanın bulunmaması nedeniyle, özellikle pazarlık gücü yüksek olan taraf, aşırı iddialar ileri sürebilmektedir. Bu nedenle eğer görüşmelerden belirli bir süre içinde sonuç alınamazsa, diğer uyuşmazlık çözüm yöntemlerine gidilebilmektedir^[19].

Taraflar görüşmelerden sonuç alamadıkları hallerde, üçüncü bir devlet, uyuşmazlığa taraf devletlere yardım ve arabuluculuk yoluyla, bir çözüm üretebilir. Çözüm girişimi genelde iki biçimde gerçekleşir. Bunlar; “dostça girişim” ve “arabuluculuk”tur. Üçüncü bir devlet, anlaşmazlığa taraf devletleri, görüşmeler yapmaları için ikna etmeye çalıştığı ya da bu amaçla taraflar arasında mesaj ve öneri alışverişine aracılık yaptığı zaman, bu yapılan faaliyet “dostça girişim” olarak adlandırılmaktadır. Arabuluculukta ise, “Arabulucu” rolünü oynayan devlet ya da kişi, aralarında uyuşmazlık bulunan devletleri yalnızca buluşturup görüştürmekle yetinmez, ayrıca kendisi de görüşmelere katılabilir. Bu kapsamda, taraf devletlere uyuşmazlığın çözülmesi için uygun gördüğü çözümleri de önerebilir^[20].

Bir diğer üçüncü devlet nezdindeki barışçıl yol “uzlaştırma”dır. Uzlaştırma var olan uyuşmazlığın incelenip çözümü yolunda bir kurulun önerilerde bulunması şeklinde gerçekleşmektedir. Uzlaştırma sonucu ortaya çıkan sonuçlar bağlayıcı olmamaktadır. Arabuluculuğa nazaran çözüm önerisi sunulmak için bir soruşturma yürütülür. Çözüm önerileri kabul görmediği takdirde komisyonun görevi son bulur^[21].

b) Yargısal (Hukuki) Yöntemler

Hukuki çözüm yollarında iki tür yöntem bulunmaktadır. Bunlar uluslararası yargı ile hakemlik müesseseleridir.

1) Uluslararası Yargı (Mahkeme Yargılaması)

Hukuki çözüm yollarında uyuşmazlıklar hukuk kuralları kapsamında ele alınarak hukuk normlarıyla karara bağlanır. Karar, taraflar için bağlayıcı olmakla beraber karar mercileri bağımsızdır. Uluslararası hukukta yargı ile hakemlik eşit düzeyde olmakla birlikte hakemli müessesinin uygulaması daha esnek olduğundan taraflar genellikle hakemliğe başvurmaktadır.^[22]

[19] ERDOĞAN Feyiz, a.g.e., s. 21.

[20] ERDOĞAN Feyiz, a.g.e., s. 22.

[21] SUR Melda, a.g.e., s. 291.

[22] SUR Melda, a.g.e., s. 293.

Mahkeme yargılamasının oluşumu, uluslararası arenada “karar istikrarı” saikiyle ortaya atılmıştır. Bu nedenle, bir kereliğine atanacak yargıçlardan oluşacak, sürekli ve önlere getirilecek, tüm davalara bakacak, gerçek bir uluslararası mahkeme kurulması fikri, zaman içinde kabul görmeye başlamıştır. Bu tür bir mahkeme uluslararası alanda adaletin, düzenli ve istikrarlı biçimde devamı için güvence oluşturacaktır. Bu bağlamda Uluslararası Adalet Divanı 1946 yılında göreve başlamıştır^[23].

Uluslararası Adalet Divanı'nın temelde iki önemli işlevi bulunmaktadır. Bunlardan biri devletler tarafından önüne getirilen hukuki nitelikteki uyuşmazlıkları çözmek iken bir diğeri uluslararası organlar ve uzmanlık kuruluşları tarafından gönderilen hukuki sorular hakkında görüş bildirmektir. Uluslararası Adalet Divanı, uluslararası uyuşmazlıkları çözmeye konusunda genel yetkisi olan yegâne evrensel mahkeme olmakla uyuşmazlıkların çözümü bakımından da sadece devletlere açıktır. Devletler dışında uluslararası örgütler yalnızca istişari görüş için Uluslararası Adalet Divanı'na başvurabilmektedir. Uluslararası Adalet Divanı'na isteyen her üye devlet, uyuşmazlığını götürmemektedir. Bunun için ilgili devletlerin rızası gereklidir. Çünkü Divan'ın yargılama yetkisi devletlerin rızasına bağlıdır^[24].

2) Hakemlik

Çalışmamız kapsamında uluslararası hukuka tabi olarak devletlerarasında uyuşmazlıkların çözümü üzerine faaliyet gösteren hakemlik ele alınacaktır, özel kişilerin taraf olabildiği ticari tahkim müessesesine değinilmeyecektir.

Tarihi, antik çağlara dayanan ve geçmişte önemli bir yer tutan hakemlik müessesesi günümüzde eski önemini yitirmiştir. Hakemliğin görev alanına siyasi ve hukuki her türlü uyuşmazlık girmektedir. Başvuru şartı tamamen tarafların rızasına bağlı olmakla tarafların rızası açık ve net olmalıdır. Tarafların uyuşmazlıkları hakeme götürme noktasındaki irade birlikteliği; antlaşmayla, hakemlik sözleşmesi veya tahkimname ile gerçekleşmektedir. Tahkimname de uyuşmazlığın konusu, hakemlerin tayin şekli, yetkileri, usuli kurallar ve bazen de uygulanacak olan hukuk kuralları belirlenmektedir^[25].

Hakemlik müessesesinin yapısı ve yetkilerine kısaca değinecek olursak, en eski yöntem tek hakem seçilmesidir. Toplu hakemlik organları da mevcuttur.

[23] ERDOĞAN Feyiz, a.g.e., s. 24.

[24] ERDOĞAN Feyiz, a.g.e., s. 25.

[25] SUR Melda, a.g.e., s. 294.

Bu noktada genellikle tarafların belirlediği birer hakem ve bunların seçtikleri bir üçüncü hakem yer almaktadır. Hakemlik organının yetkileri, uyuşmazlığın tarafları arasındaki antlaşmada belirtilir. Uyuşmazlığa uygulanacak hukuk kuralı tahkimname de belirlenmemişse, taraflar arasındaki yürürlükte olan antlaşmalar ile uluslararası hukuk kaynaklarına başvurulmaktadır. Hakem kararları kesin ve bağlayıcıdır^[26].

Devletler uyuşmazlıkların çözümü için uluslararası uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözüm yöntemlerinden diplomatik ve hukuki yollardan birini kullanarak çözümlenmeye gidebilmektedirler.

“Hukuksal uyuşmazlıklarda, taraflar, iddialarını uluslararası hukukun kabul edilmiş ve yürürlükte olan prensiplerine dayandırmak zorundadırlar. Ancak, taraflar arasındaki görüş ayrılığı, uyuşmazlığa uluslararası hukukun hangi kuralının uygulanacağı veya bu kuralın ne şekilde yorumlanacağı konusundadır. Siyasal uyuşmazlıkta ise, taraflar arasında, olayın kendi maddi menfaatlerini ilgilendiren konularında bir uyuşmazlık mevcuttur.”^[27]

Her uluslararası uyuşmazlık, hukuksal uyuşmazlık olarak görülmemektedir. Bir uyuşmazlığa taraf olan devletler, eğer uyuşmazlığın hukuksal bir uyuşmazlık olduğunu kabul ederlerse, uyuşmazlığı yargısal yöntemlerle yani mahkeme veya hakemlik gibi hukuki yollardan çözebilecekleri gibi, diplomatik (yargı dışı) yollarla çözümlenme yoluna da gidebilmektedirler.

“Uluslararası hukukta, uyuşmazlıkların çözüm süreci ile bunun şekli ve hukuki yöntemleri tarafların rızalarına bağlı olmaktadır. Böylece, uluslararası uyuşmazlıkların çözümlenmeleri, ulusal yargılamalardan oldukça farklı, devletlerarası ilişkilere has, istisnai bir çözüm yöntemini teşkil etmektedir.”^[28]

III. SINIRAŞAN SU SORUNLARININ ÇÖZÜMÜNDE TEMEL ALINAN DOKTRİNLER

Uluslararası alanda sınıraşan sulara ilişkin olarak genel mutabakata varılamamıştır. Ortak noktada buluşulmamasının en önemli etkenleri tarafların kendi menfaatlerini ön plana koymasının yanında coğrafi konumun, uluslararası su havzalarının ve kullanım alanlarının farklılığı da etkili olmuştur.

[26] SUR Melda, a.g.e.

[27] İNAN Yüksel, “Sınır Aşan Suların Hukuksal Boyutları (Fırat ve Dicle)”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Ocak-Haziran 1994, C. 49, s. 245.

[28] ERDOĞAN Feyiz, a.g.e., s. 20.

Uluslararası hukuk alanında var olan bu boşluk devletlerin uluslararası alanda kendi çıkarları doğrultusunda sınıraşan suların kullanımına ilişkin aralarında düzenlenen antlaşmaları doktrinlere dayandırmasıyla belli bir çözüme ulaşılmıştır. Bu doktrinler şu şekildedir;

A) MUTLAK ÜLKE EGEMENLİĞİ DOKTRİNİ (HARMON DOKTRİNİ)

ABD Başsavcısı Judson Harmon'dan esinlenerek Harmon doktrini olarak adlandırılan bu doktrine göre; yukarı kıyıdaş bir devlet, sınıraşan bir nehrin kendi ülkesi içerisinde akan kısmında bulunacağı faydalanma eyleminden dolayı aşağı kıyıdaş devlete karşı hiçbir sorumluluk taşımamaktadır. Doktrin ilk olarak 1894–1895 yılları arasında ABD ile Meksika arasında yaşanan Rio Grande nehrinin kullanımına ilişkin çıkan uyuşmazlık sırasında ileri sürülmüştür^[29]. Bu doktrinde, tek ülke egemenliği esastır. Aksi takdirde, suyun üzerinde yapılabilecek herhangi bir müzakere ülke egemenliğini zedeleyecektir.

Amerika'nın memba ülkesi yani yukarı kıyıdaş olduğu bir uyuşmazlıkta ortaya atılan bu doktrin Amerika tarafından kesin olarak reddedilmesi Amerika'nın aşağı kıyıdaş olduğu yani mansap ülke konumunda olduğu Kolumbiya nehrinin kullanılmasına ilişkin Kanada ile çıkan uyuşmazlıkta olmuştur^[30].

Bu doktrin, “temelde, sadece tek devletin mutlak egemenliğini benimsediği için oldukça eleştirilmiştir. Zira diğer komşu devletin eşit egemenliği bu doktrinde bir kenara itilmektedir. Bir devletin ülkesi üzerindeki egemenliğinin iki yönü vardır. Egemenlik, devlete sadece haklar bahşetmeyip hakların yanında bazı vecibelerde yüklemektedir. Uluslararası Adalet Divanı bir kararında “her devletin ülkesini diğer devletlerin haklarına aykırı eylemler için kullanmaya müsaade etmeme vecibesi olduğunu” belirterek mutlak egemenliği reddetmektedir^[31]”.

Su yolları uyuşmazlığı gibi karşılıklı menfaatlerin mevcut olduğu bir konuda menfaatleri dengelemekten uzak tam bir taraf ehliyetine sahip bu doktrin uygulanabilir olmaktan uzak kalmaktadır.

[29] SAR Cem, Uluslararası Nehirlerden Endüstriyel ve Tarımsal Amaçlarla Faydalanma Hakkı, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara, 1970, s. 108.

[30] SAR Cem, a.g.e., s. 124-125.

[31] AKÇA Çağatay, a.g.e., s. 32.

B) DOĞAL DURUMUN BÜTÜNLÜĞÜ DOKTRİNİ

Mutlak egemenlik doktrininin memba ülkelerine tanıdığı üstünlüğü, mansap ülkelerine tanıyan bu görüş, sınıraşan nehirlerin aktıkları devletin ülkesinden geçerken doğal durumlarının bozulmamasını öngörmektedir. Bu nedenle aşağı kıyıdaş devletler tarafından en azından bir dönem için savunulmuştur^[32].

“Bu doktrinin uygulanması durumunda;

- Uluslararası akarsuyun, aşağı mecrada devletin topraklarında yer alan kesimindeki suların fiziki niteliğinde yukarı mecrada devlet, herhangi bir değişiklik yapamaz.

- Aşağı mecrada devletin uluslararası akarsuyun yukarı mecrada kullanılmasını veto etme hakkı vardır.

- Aşağı kıyıdaş devletin, gelecekteki muhtemel kullanımlarını korumaktadır.”^[33]

Bu doktrinin ileri sürüldüğü ilk uyuşmazlık İngiltere yönetimi altındaki Sudan’ın 1924–1929 yılları arasında Nil nehri üzerinde yapmak istediği büyük ölçekli sulama projesine Mısır’ın kendi kullanımlarının zarar göreceği düşüncesi ile itiraz etmesi üzerine ortaya çıkmıştır. Mısır, uyuşmazlıkta gerek mevcut gerek gelecekteki kullanımlarına zarar verilmemesi gerektiğini ileri sürerek, doğal durumun bütünlüğü doktrinine değinmese de bu doktrine oldukça yakın bir tutum takınmıştır. Ancak uyuşmazlığın çözümü için kurulan Nil Komisyonu, Mısır’ın bu iddiasını kabul etmemiştir. Komisyon, iki ülke arasında yaşanan uyuşmazlık karşısında, nehir sularının Mısır’a yılın belli dönemlerinde verilmesine hükmetmiştir. Karar, Mısır tarafından kabul edilmiş ve yapılan antlaşma ile uyuşmazlık sona ermiştir^[34].

Sınıraşan sularla ilgi yapılmış olan genel ve özel nitelikli antlaşmalarda, bu doktrini destekleyen hükümler bulunmamaktadır. Genellikle bu antlaşmalarda, kıyıdaşların akarsularda “önemli değişiklik” yapamayacakları ya da “önemli zarar” veremeyeceklerini belirten benzer hükümler vardır. Doğal durumun bütünlüğü doktrininin uluslararası hukuk açısından değerlendirilmesi sonucunda sınıraşan

[32] KILIÇ Seyfi, “Sınıraşan Sulardan Faydalanmalara İlişkin Temel Yaklaşımlar”, Ortadoğu Analiz, Mayıs 2013, C. 5, S. 53, s. 18.

[33] SAR Cem, age., s. 7-8. Aktaran; ILGAR Rüşti/KHALEF Salem, “Türkiye’nin Sınıraşan Akarsu Anlaşmalarına Coğrafi Açından Bir Bakış”, Marmara Coğrafya Dergisi, İstanbul, Temmuz 2004, s. 59.

[34] Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, “Dünyada Sınır Aşan Sulara Hukuki Bakış”, (<http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Page/25?c=su%7Cturkish>, erişim: 01.02.2017).

sulardan faydalanma da, kıyıdaş devletlerin ön antlaşmasını zorunlu kılan bir kuralın varlığından söz edilemeyeceği, kıyıdaş devletlerin ilerideki muhtemel kullanımlarını koruyan bir kuralın bulunmadığı, söz konusu doktrinin bir hukuk kuralı olmadığı ve reddedildiği ortaya çıkmıştır. Ayrıca teori sınıraşan suların anlaşmazlıklarını çözümlenecek yeterlilikte değildir^[35].

Bahsi geçen iki doktrininde kabul edilebilirliği ve geçerliliği olmamasına rağmen halen mevcudiyetini koruması ülkelerin pazarlık aşamasında ellerini kuvvetli tutmak adına bu doktrinleri ortaya attığı belirtilmektedir.

C) ÖN KULLANIMIN ÜSTÜNLÜĞÜ DOKTRİNİ

Bu görüşü uluslararası hukuka yansıtan E. Vattel olmuştur^[36]. Bir ülke kendi toprakları üzerinde sınıraşan suları, diğer nehre kıyıdaş ülkelere daha önce kullanmaya başlamışsa, bu ülkenin suyu kullanımı devam ettiği sürece ilgili sular üzerinde ön kullanım üstünlüğü vardır^[37].

Ancak bu hak kapsamına, ülke topraklarına akan bütün sular girmez. Yalnız fayda sağlayan, fiilen ön kullanıma konu olan sular girer^[38].

Bu kazanılmış hak, mutlak bir üstünlüğünün var olduğu anlamına gelmemekle birlikte, öncelik tanımaktadır. Böylece, sonradan kullanmaya başlayan mecra ülkelerinin, suyu kirletme, suyun akış yönünü değiştirme ve suyun akışını azaltma gibi durumları da söz konusu olamamaktadır^[39].

Ön Kullanım Üstünlüğü Doktrini, uluslararası alanda birkaç defa kullanılmıştır. 1919 yılında imzalanan Saint Germain Antlaşması, Avusturya ve Çekoslovakya arasında imzalanan 1928 tarihli antlaşma, 1929 Nil Sularının Kullanımına İlişkin Antlaşma, Suriye ve Ürdün arasında anlaşmazlığa neden olan Yarmuk Akarsuyu ile ilgili 1953 tarihli antlaşmanın bazı bölümleri ile Fırat ve Dicle arasında yaşanan anlaşmazlıkta mansap konumunda bulunan Irak tarafından da bu doktrin öne sürülmüştür^[40].

[35] AKÇA Çağatay, a.g.e., s. 37.

[36] TOKLU Vefa, Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye, 1999, Ankara, s. 26.

[37] ORHON Kemal Berk, a.g.e., s. 23.

[38] ÖZSOY Seda, Su ve Yaşam: Suyun Toplumsal Önemi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009, s. 76.

[39] EROĞLU Yunus, Sınır Aşan Suların Hukuksal Boyutu, (www.academia.edu/12840164/SINIR_AŞAN_SULARIN_HUKUKSAL_BOYUTU, erişim: 02.02.2017).

[40] AKÇA Çağatay, a.g.e., s. 40.

Son olarak bu doktrine yönelik eleştirileri şu şekilde sıralamak mümkündür^[41];

- Kıyıdaş devletlerden en çok yukarı kıyıdaş devlet/devletler olumsuz yönde etkilenecektir. Yukarı kıyıdaşın sularından makul ve adil kullanımı ortadan kaldırılarak, ekonomik gelişimin engellenmesi ihtimali ortaya çıkmaktadır.

- Mansap ülkeye böyle bir ön kullanım üstünlüğü tanınması, sularından faydalanan devletler açısından eşit olmayan bir durum oluşturacaktır.

- Sınıraşan suların sağlanacak fayda, kıyıdaşların karşılıklı ihtiyaçlarına göre dikkate alınmadığı için devletlerarası işbirliği ve çözüm imkanlarını da engelleyebilecektir.

D) HAKÇA VE MAKUL KULLANIM DOKTRİNİ

1997 tarihli Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlı Kullanımı Sözleşmesi'nin 5. maddesinde düzenlenen ve günümüzde devletlerarasında uygulamada en yaygın tercih edilen hakça ve makul kullanım ilkesi, geçmişte ileri sürülen ya da geliştirilen ilkelerin eksiklikleri ve yanlışlıklarının bir bakıma giderilmiş hali diyebiliriz^[42]. Hakça ve Makul Kullanım doktrini uluslararası alanda ilk olarak ABD tarafından Kanada ile ortaya çıkan Kolumbiya nehri uyuşmazlığında ortaya atılmıştır^[43].

Bu görüşün temeli, hem memba ülkenin, hem de mansap ülkenin akarsu imkânlarından eşit yararlanma esasına dayanır. Bu doktrini geliştiren Amerikalı bilim adamı C. Eagleton'dur. Yine ABD'li Lipper tarafından geliştirip tanımlanmıştır. Adil kullanım görüşünü ABD'li hukukçu Lipper şöyle tanımlamaktadır; "Sınır aşan suların adil kullanımı, akarsuya kıyıdaş ülkeler arasında her birinin farklı ekonomik ve sosyal ihtiyaçları bulunmakta ve bu sebeple her ülkeye azami fayda ve her ülkeye asgari zarar verecek şekilde bölüştürülmesi" biçiminde ifade edilmiştir^[44].

Hakça ve Makul Kullanım Doktrini, iki ya da daha fazla devletin sınırlarını oluşturan ya da bu sınırları aşan bir nehrin sularını, makul ve yararlı bir

[41] TOKLU Vefa, age., s. 27.

[42] DÜLGER Kenan, Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılan Uluslararası Suyollarının Hakça ve Makul Kullanımı ve Türkiye'nin Sınır Aşan Suları, TAAD, Ekim 2015, Y. 6, S. 23, s. 32.

[43] Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, "Dünyada Sınır Aşan Sulara Hukuki Bakış", (<http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Page/25?c=su%7Cturkish>, erişim: 01.02.2017).

[44] RÜŞTÜ Ilgar, a.g.e., s. 60.

biçimde kullanma hususunda, tüm kıyıdaşların eşit haklara sahip olmasını öngörmektedir^[45].

Bu doktrin beş unsuru içermektedir. Şöyle ki^[46];

- Su yolunun kullanımında hakların eşitliği mevcuttur.
- Hakların eşitliği, suyun eşit taksimi manasına gelmez.
- Hakça ve makul faydalanma faydacı bir kavramı ifade etmektedir.
- Kavram, suyun faydalanma amacıyla kullanımına ilişkindir.
- Kullanıcıların günlük ihtiyacı karşılanmamışken, gelecek için su tutmak hakça faydalanmaya aykırıdır.

Uluslararası Hukuk Derneği, 1966 yılında aldığı Helsinki kararlarında, hakkaniyete uygun kullanımın kıstaslarını tahdidi olmamakla birlikte şu şekilde belirlemiştir^[47];

- a. Her havza devletinın ülkesine düşen drenaj alanının oranı da dahil olmak üzere, havzanın coğrafi durumu,
- b. Her havza devletinın su katkısı da dahil olmak üzere havzanın hidrolojik durumu,
- c. Havzayı etkileyen iklim,
- d. Mevcut kullanımlar da dahil olmak üzere, havza sularının geçmiş kullanımı,
- e. Her havza devletinın ekonomik ve sosyal ihtiyaçları,
- f. Her havza devletinde, havza sularına bağımlı nüfus,
- g. Her havza devletinın ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayacak alternatif imkanların maliyetlerinin karşılaştırılması,
- h. Diğer kaynakların mevcudiyeti,
- i. Havza sularının kullanılmasında yersiz israftan kaçınma,

[45] TOKLU Vefa, age., s. 29-30.

[46] TOKLU Vefa, age., s. 29-30.

[47] The Helsinki Rules on the Uses of the Waters of International Rivers (The Helsinki Rules), International Law Association, (http://www.internationalwaterlaw.org/documents/intldocs/Helsinki_Rules_with_comments.pdf erişim: 15.07.2017). Aktaran; KILIÇ Seyfi, a.g.e., s. 20.

j. Kullanımlar arasındaki çatışmaları uzlaştırma çaresi olarak bir veya daha çok havza devletine tazminat verme imkanları,

k. Havza devletinin ihtiyaçlarının, diğer bir havza devletine ciddi bir zarar verilmeden karşılanabilme derecesi.

Dernek, bu kuralların hiçbirinin diğerine göre bir üstünlük taşımadığını ve her özel durumda ilgili tüm faktörlerin, bir bütün olarak ele alınıp değerlendirileceğini de belirtmiştir^[48].

Hakça ve Makul Kullanım Doktrini; Helsinki Kararlarının yanı sıra Amerikan Barolar Birliği'nin 1957 Buenos Aires Deklarasyonu, Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nün 1961 Salzburg Kararı, BM Genel Kurulu'nda 1997 yılında kabul edilen Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılması Hakkında Sözleşme, 1986 Seul Kurallarında da yer almaktadır^[49].

Hakça ve makul kullanım doktrini, memba ülkelerinin haklarını savunmuş gibi gözükse de, mansap ülkelere önemli zarar vermeme ilkesi ile ters düşmemesi gerektiği düşünüldüğünde mansap ülkelerin yararına olduğu müşahede edilmektedir. Önce belirtilen doktrinlerin değerlendirilmesi sonucunda oluşturulan hakça ve makul kullanım doktrini, zaman içerisinde ülkeler tarafından en fazla kabul edilen doktrin halini almış olup, uluslararası komisyonlar tarafından da benimsenen bir doktrin olma özelliğini taşımaktadır^[50].

IV. ANTLAŞMALAR VE ÖNGÖRÜLEN ÇÖZÜM YÖNTEMLERİ

A) Sınıraşan Suların ve Uluslararası Göllerin Kullanımı ve Korunması Sözleşmesi (1992 Helsinki Sözleşmesi)

Helsinki Sözleşmesi; sınıraşan su kaynaklarının korunması, ekolojik açıdan duyarlı yönetimi ve sınıraşan etkilerin azaltılması konularında ulusal ve uluslararası eylemlerin güçlendirilmesini amaçlamaktadır^[51].

[48] The Helsinki Rules on the Uses of the Waters of International Rivers (The Helsinki Rules), International Law Association, (http://www.internationalwaterlaw.org/documents/intldocs/Helsinki_Rules_with_comments.pdf erişim: 15.07.2017). Aktaran; KILIÇ Seyfi, a.g.e., s. 20.

[49] AKÇA Çağatay, a.g.e., s. 46; KILIÇ Seyfi, a.g.e., s. 20.

[50] ORHON Kemal Berk, a.g.e., s. 24.

[51] ORHON Kemal Berk, a.g.e., s. 25.

Sınıraşan su konusunda yürürlükte olan uluslararası çerçeve sözleşmesi niteliği taşıyan Helsinki Sözleşmesi birçok karşılıklı tarafın antlaşma yapmasını teşvik etmiştir^[52].

Tuna Nehri Koruma Sözleşmesi, Peipli Gölü ve Sava, Meuse, Ren ve Scheldt Nehirleri üzerindeki anlaşmalar ya da Doğu Avrupa ülkelerindeki ikili anlaşmalar örnek olarak gösterilebilir^[53].

1992 Helsinki Sözleşmesi taraflara ilişkin düzenlemeler içererek üçüncü taraflara karşı bir mecburiyet getirmemektedir. Yani sözleşmeye taraf olmayan devletler açısından bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır.

Sözleşme kapsamında suların kirletilmesi sorunu üzerinde durulmuş olup 2. madde dâhilinde bu sorun ele alınmıştır. Sözleşme taraflara bu minvalde yükümlülükler getirirken icrası bakımından da “kirleten öder ilkesi^[54]” esas alınmıştır. Bu ilkenin yanı sıra tehlikeli maddelerin sulara salınımı ile ilgili olarak da “ihtiyat ilkesi^[55]” benimsenmiştir. Bu ilke gelecek nesillerin suları kullanabilirliğine hanel getirilmemesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Bu kapsamda taraflara yüklenen bir diğer görev, kıyıdaş devletlerin sınıraşan suların etkilerinin önlenmesi için etkili yöntemler geliştirerek, araştırma ve geliştirme noktasında işbirliğini önermektedir. Ayrıca üzerinde durulan bir hususta bilgi paylaşımıdır. Tarafların sınıraşan sulara ilişkin verileri zamanında düzgün paylaşımını öngören bir düzenlemedir^[56].

Sözleşme, sınıraşan suları, hakça ve makul bir biçimde kullanma ilkesini benimsemiştir. Bu kapsamda sınıraşan suların sınıraşan etkilere yol açma potansiyeli de göz önünde bulundurularak kullanılma ve temin etme noktasında

[52] The United Nations Economic Commission for Europe (UNECE), “About the UNECE Water Convention”, (<http://www.unece.org/env/water/text/text.html>, erişim: 28.04.2017).

[53] The International Commission for the Protection of the Danube River (ICPDR), “20 Years UNECE Water Convention”, (<http://www.icpdr.org/main/20-years-unece-water-convention>, erişim: 28.04.2017).

[54] Kirleten öder ilkesi, çevre hukukunun temel ilkelerindedir. Bu ilke; “yarattığı kirliliğin bedelinin kirletene ödettirilmesi” veya “kirletenin, çevre maliyetine katlanması” şeklinde tanımlanabilir.; TURGUT Nühket, Çevre Hukuku, Savaş Yayınevi, Ankara, 2001, s. 223.

[55] İhtiyat İlkesi ilk defa Almanya’da ortaya çıkmış ve gelişmiştir. İhtiyat ilkesi, bir faaliyetin çevre açısından olumsuz neticeler doğuracağı konusunda ciddi bir şüphenin var olması halinde bilimsel bir kanıtın ortaya çıkışı beklenmeden önleyici tedbirlerin alınmasını öngörmektedir. İhtiyat ilkesinin ortaya çıkmasındaki en önemli etken bilimsel belirsizliktir.; TURGUT Nühket, “İhtiyat İlkesi”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 45, S. 1, 1996, s. 67-102, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/297/2735.pdf>, erişim: 15.07.2017).

[56] AKÇA Çağatay, a.g.e. s. 68–69.

tarafllara hak ve yükümlülük getirmiştir. Hakça ve makul bir kullanım taraflar için öngörülürken bunun kullanımını sınıraşan etki durumu ile sınırlandırılmıştır^[57].

Diğer bir ifadeyle 1992 Helsinki Sözleşmesi, devletlerin sınıraşan etkilerini engellemek, kontrol altına almak ve önlemek konusunda tüm önlemleri alması gerektiğini öne çıkararak hükme bağlamaktadır^[58].

Bir uyuşmazlık durumunda, uyuşmazlık sırasında belirtilmemişse veya taraflar arasında mevcut olan bir antlaşmadan kaynaklanmadıkça kendi iradeleri dışında yargısal veya siyasal yollardan çözümlenmeye mecbur bırakılamamaktadır. Ancak uyuşmazlık uluslararası barışı ve güvenliğini tehdit edecek olursa BM Antlaşması 33. maddesi gereğince taraflar uyuşmazlığı barışçıl çözüm yöntemleriyle halletmek zorundadırlar^[59].

Helsinki Sözleşmesi gereğince, iki taraf arasındaki anlaşmazlıkların çözümü hususunda ilk olarak taraf devletlerin kendi aralarında görüşmeleri beklenmektedir. Görüşmelerde netice alınmadığı takdirde, taraf devletler, tahkim yoluna ya da Uluslararası Adalet Divanı'na başvurabilmektedir.

Uyuşmazlıkların çözümü noktasında sözleşme öncelikle, tarafların uyuşmazlıkları ortak kabul göreceği herhangi bir tahkim aracılığıyla çözmeyi öngörmektedir. Bu yolla çözüme kavuşturulamayan uyuşmazlığı herhangi bir taraf depo mercine yazılı olarak beyan ettikten sonra, uyuşmazlığın Adalet Divanı'na sevk edilmesi ve sözleşme hükümleri uyarınca tahkim sürecine gidilmesi seçeneklerinin birini yahut ikisinin birden uygulanmasını kabul etmek zorundadır. Ayrıca taraflar her iki uyuşmazlık yolunu birden kabul ederse aksi kararlaştırılmadıkça uyuşmazlık Uluslararası Adalet Divanı'nın önüne gitmektedir^[60].

1992 Sözleşmesi, taraf devletlere mevcut düzenlemelerin Helsinki Sözleşmesi ile çatışması durumunda, gerekli düzenlemeleri yapması yükümlülüğünü getirmektedir^[61]. Sözleşme kapsamında son yıllarda yapılan çalışmalar neticesinde sınır aşan işbirliğine özgü ihtiyaçlara ve zorluklara yanıt vermek için sürekli geliştirilmektedir. Dünyanın tüm bölgelerinde çerçeve sözleşmesi olarak kullanılabilmesi için 2003 yılında değişikliğe gidilmiş olup küresel düzeyde sınıraşan

[57] ORHON Kemal Berk, a.g.e., s. 26.

[58] KILIÇ Seyfi, "Sınıraşan Akiferler Hukuku Taslağı ve Diğer Sözleşmelerle İlişkisi", Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2015, C. 4, s. 109-110.

[59] İNAN Yüksel, a.g.e., s. 244-245.

[60] AKÇA Çağatay, a.g.e., s. 71.

[61] KILIÇ Seyfi, a.g.e.

su işbirliğinin sağlanması ve karşılaşılan sorunlara yönelik çözüm yöntemlerinde uluslararası usul oluşturma amacı güdülmektedir.

İşbu sözleşme her ne kadar bölgesel girişimli olsa da, ortaya koymuş olduğu kriterler ve oluşturulan çerçeve ile sınıraşan sularla ilgili uluslararası hukuk oluşturma yolunda önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

B) Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanılması Sözleşmesi (1997 BM Sözleşmesi)

1997 tarihli Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanılması Sözleşmesi'nin^[62] detaylı kurallar içeren bir sözleşmeden çok devletlere sınıraşan sular sorununun çözümü noktasında rehber olacak sözleşme niteliğinde olduğu noktasında görüş birliği mevcuttur. Sözleşme içeriği olarak uluslararası suların geliştirilmesi, korunması ve yönetimi noktasında uluslararası işbirliği ve kıyıdaş ülkelerin arasındaki olumlu ilişkinin önemi vurgulanmıştır. Bu minvalde çerçeve sözleşme olarak nitelendirilmiştir. Sözleşme kapsamında, daha önceki sözleşmeler harmanlanarak bir metin oluşturulmuş ve işbirliği anlamında ortak mekanizma ve komisyonların kurulması şartı getirilmiştir^[63].

Sözleşme, hakça ve makul kullanım ve önemli ölçüde zarar vermeme doktrinlerini temel ilke olarak kabul görmüştür. Bu iki temel prensibe göre, tüm kıyıdaş devletler, sınıraşan suları hakça ve makul bir şekilde ve diğer kıyıdaş devletlere belirgin zarar vermeden kullanma hakkına sahip durumdadır^[64].

İşbu sözleşme kapsamında uyuşmazlıkların çözüm yolu olarak öncelikli olarak barışçıl çözüm yolu öngörülmüştür. Sonrasında tarafların uyuşmazlığı hakem veya Uluslararası Adalet Divanı'na götürmeye karar alabilecekleri yer almaktadır. Sözleşme kapsamında uyuşmazlıkların çözümü başlığı altındaki 33. maddesinde^[65] bahsedilmiştir.

[62] United Nations Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses, 1997, (http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_3_1997.pdf, erişim: 15.07.2017).

[63] AKÇA Çağatay, a.g.e., s. 84; ORHON Kemal Berk , a.g.e, s. 27.

[64] ORHON Kemal Berk, a.g.e., s. 27.

[65] "1. İki veya daha çok Taraf arasında bu Sözleşmenin yorumlanması veya uygulanması konusunda uyuşmazlık çıkarsa, aralarında uygulanabilecek bir anlaşmanın olmaması durumunda, ilgili Taraflar, uyuşmazlığın aşağıdaki hükümlere uygun olarak barışçı yollardan çözümünü arayacaklardır.

2. Eğer Taraflardan birinin talep ettiği görüşmeler vasıtasıyla bir anlaşmaya varamazlarsa, beraberce üçüncü bir tarafın dostça olduğunda kendileri tarafından veya uzlaştırmasını talep edebilirler veya uygun olduğunda kendileri tarafından kurulmuş olabilen herhangi bir ortak

1997 BM Sözleşmesi'nde taraf olan devletler açısından uyumsuzlukların çözümü hususunda tarafları farklı seçenekli uyumsuzluk çözüm yöntemlerine veya yargısal yola başvurmaya yönlendirmektedir.

Taraflar arasında, Sözleşmenin yorumuna ve uygulanmasına yönelik olarak herhangi bir uyumsuzluğun doğması halinde, başvurabilecekleri bir antlaşmanın

su yolu kurumlarından faydalanabilirler veya uyumsuzluğu tahkime veya Uluslararası Adalet Divanı'na sunmayı kararlaştırabilirler.

3. Paragraf 10'un işleyişine tabi olarak, paragraf 2'de belirtilen görüşme talebinin yapılmasından itibaren 6 ay sonra Taraflar uyumsuzluklarını görüşmeler veya paragraf 2'de belirtilen diğer şekillerde çözememişlerse uyumsuzluk, aksi kararlaştırılmamışsa, uyumsuzluk taraflarından herhangi birinin talebi üzerine, 4'ten 9'a kadar paragraflara uygun olarak tarafsız bir vakia tespitine sunulacaktır.

4. İlgili her Taraf tarafından atanacak birer üye, bu üyelerin seçeceği ve ilgili Tarafların vatandaşı olmayan bir başkandan oluşan bir Vakia-Tespit Komisyonu oluşturulacaktır.

5. Tarafların atadığı üyeler, Komisyonun kurulması talebinden itibaren üç ay içinde bir Başkan üzerinde anlaşamazlarsa, ilgili herhangi bir Taraf, uyumsuzluk taraflarından hiçbirinin veya söz konusu su yoluna kıyıdaş hiçbir devletin vatandaşı olmayan bir Başkanı atamasını Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinden talep edebilir. Paragraf 3 uyarınca yapılan ilk talepten itibaren üç ay içinde, ilgili Taraflardan herhangi biri üye atamazsa ilgili herhangi bir başka Taraf, uyumsuzluk taraflarından hiçbirini veya söz konusu su yoluna kıyıdaş hiçbir devletin vatandaşı olmayan bir kişiyi atamasını Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinden talep edebilir. Böylece atanan kişi Komisyon'un tek üyesini oluşturacaktır.

6. Komisyon usulünü kendi belirleyecektir.

7. İlgili Taraflar, Komisyonun ihtiyaç duyacağı bilgileri sağlamak ve talep edildiği takdirde, ülkelerine girişlerine ve araştırmalarının amaçlarıyla ilgili her tür kolaylık, santral, araç, yapı veya doğal oluşumu incelemelerine ün vermekle yükümlüdürler.

8. Tek üyeden oluşmadığı takdirde Komisyon, raporunu çoğunluk oyuyla kabul edecek ve bu raporu, bulgularını ve sebeplerini göstererek ve uyumsuzluğun hakkaniyet ve nısfete uygun çözümünü için uygun gördüğü tavsiyeler ile beraber, iyi niyetle göz önünde bulundurmaları için ilgili Taraflara sunacaktır.

9. Komisyonun masrafları ilgili devletlerce eşit olarak karşılanacaktır.

10. Bu Sözleşmeyi onaylarken, kabul ederken, tasvip ederken veya Sözleşme'ye katılırken veya daha sonra herhangi bir zaman, bölgesel bir ekonomik bütünleşme örgütü olmayan bir Taraf Depoziter'e sunacağı yazılı bir belgeyle, paragraf 2'ye uygun olarak çözümlenemeyen bir uyumsuzluk bakımından, aynı yükümlülüğü kabul eden herhangi başka bir Taraf karşısında, ipso facto ve özel bir anlaşma olmaksızın aşağıdakileri zorunlu olarak kabul ettiğini beyan edebilir.

(a) Uyumsuzluğun Uluslararası Adalet Divanı'na sunulması veya

(b) Taraflar aksini kararlaştırmamışsa, bu Sözleşmenin Ek'inde belirlenen usule uygun olarak kurulmuş ve işlemekte olan bir hakem mahkemesinde tahkim. Bölgesel bir ekonomik bütünleşme örgütü olan bir Taraf benzer etkide bir beam, alt paragraf (b)'ye yönelik olarak yapılabilir.".

Çeviren; DALYAN Dolunay Özbek, "Birleşmiş Milletler Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanımı Hukukuna İlişkin Sözleşme", İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, İstanbul, 1997, C. 55, S. 4, s.375-376.

da bulunmaması durumunda, 1997 BM Antlaşması Uyuşmazlıkların Çözümü (m. 33) hükmüne uygun olarak çözüm yollarına başvuracaklardır.^[66]

Uluslararası uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin olarak; üçüncü bir tarafın dostça girişimiyle arabuluculuk ve uzlaştırma yapılabileceği, tahkime veya Uluslararası Adalet Divanı'na gidilebileceği belirtilmiştir.

Taraflar 6 ay içinde anlaşmazlıklarını görüşme veya alternatif yöntemlerle çözemese, uyuşmazlık, taraflardan herhangi birinin isteği üzerine aksi kararlaştırılmadıkça soruşturma komisyonuna sunulacaktır. Bu usulde de asıl olan uyuşmazlığın Uluslararası Adalet Divanı'na veya sözleşme gereğince getirilen tahkim tahkim yöntemi ile çözümlenmesidir^[67]. BM Sözleşmesi, uluslararası sular bakımından, uluslararası su hukuku çerçevesinde en önemli belge olarak görülmekte ve sınıraşan sulara ilişkin olarak oluşturulması yönündeki faaliyetlere ve belgelere katkı sağlaması bakımından önem arz etmektedir^[68].

V. SONUÇ

Sınıraşan su sorunu 20. yüzyıl ile birlikte geniş ölçekte hidroelektrik enerjisi üretme imkânlarının artması ve mühendislik tekniklerinin ilerlemesi ile birlikte sulama amacı ile nehirlerden faydalanma, büyük devletlerin parçalanıp küçük ölçekli devletlerin meydana gelmesi ile ülkeler arasında düzenlenmesi gereken yeni bir sorun alanı olarak ortaya çıkmıştır.

Çalışmamızda da belirtildiği gibi tüm faydalanmaların ele alındığı ve tüm ülkeleri kapsayan bir düzenleme bulunmamaktadır. Tüm bunlara rağmen sınıraşan sulardan faydalanmaya ilişkin birtakım teamül kuralları da oluşmamış değildir. Bu teamüllerin oluşumunda Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun çalışmaları kadar Uluslararası Hukuk Derneği'nin ve Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nün çalışmaları da yol gösterici olmuştur^[69].

Belirttiğimiz üzere sınıraşan sulardan kaynaklanan uyuşmazlıkların çözümünü noktasında uluslararası alanda kapsayıcı, kabul görmüş ve uygulanabilecek bir hukuk oluşturulmamıştır. Ancak, bu konuya uygulanabilecek bazı uluslararası

[66] ERDAL Selcen, "Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılması Hukukuna İlişkin Sözleşme" Uygulamasında "Danışma Yöntemi", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2016, C. 20, S. 3, s. 199.

[67] TOKLU Vefa, Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye, Ankara, 1999, s. 50.

[68] ORHON Kemal Berk, a.g.e, s. 29.

[69] MADEN Tuğba Evrim/KILIÇ Seyfi, "Uluslararası Hukuk Derneği'nin Sınıraşan Sular Konusuna İlişkin Yaptığı Çalışmalar", Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, (<http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/4773?c=orsam|turkish>, erişim: 13.02.2017).

hukuki ilkeler mevcuttur. Bunlar mutlak egemenlik doktrini, doğal durumun bütünlüğü, ön kullanımın üstünlüğü ve hakça, makul kullanım doktrinleridir. Bu ilkeler uluslararası hukukta devletlere sınıraşan su sorunlarının çözümü noktasında yol gösterici olmuştur. Çalışmamız kapsamında da söz konusu doktrinleri ayrıntılı incelediğimiz üzere hakça ve makul kullanım doktrini tarafsız ve hakkaniyete uygun tespitleri nedeniyle uluslararası arenada kabul görmüştür.

Su yollarının kullanılmasından doğan uyuşmazlıkların çözümü noktasında genellikle kıyıdaş devletlerin kendi aralarında ikili veya çok taraflı şekilde antlaşmalarıyla çözülmektedir. Bu antlaşmaların içeriği genel olarak çalışmamız kapsamında bahsettiğimiz doktrinler çerçevesinde oluşmaktadır. İşbu konu için belirlenmiş bir hukuk alanı oluşmadığından genel uluslararası hukuk kuralları uygulanmaktadır. Ayrıca kabul görmüş Helsinki, BM Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanımı Sözleşmesi gibi çok taraflı sözleşmeler mevcuttur. Bu noktada da belirttiğimiz üzere sözleşme kapsamında uyuşmazlığın çözümü noktasında taraflara yol gösterilmiştir.

KAYNAKÇA

AKÇA Çağatay, Sınıraşan Sularla İlgili Uluslararası Hukuki Metinlerin Değerlendirilmesi, Uzmanlık Tezi, T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Ankara, 2014.

Çeviren; DALYAN Dolunay Özbek, “Birleşmiş Milletler Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanımı Hukukuna İlişkin Sözleşme”, İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, İstanbul, 1997, C. 55, S. 4, s. 363–377.

DÜLGER Kenan, Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılan Uluslararası Suyollarının Hakça ve Makul Kullanımı ve Türkiye’nin Sınır Aşan Suları, TAAD, Ekim 2015, Y. 6, S. 23, s. 23–44.

ERDAL Selcen, “Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılması Hukukuna İlişkin Sözleşme” Uygulamasında “Danışma Yöntemi”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2016, C. 20, S. 3, s. 187–209.

ERDOĞAN Feyiz, Uluslararası Hukuk ve Hakemlik, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.

EROĞLU Yunus, Sınır Aşan Suların Hukuksal Boyutu, (www.academia.edu/12840164/SINIR_AŞAN_SULARIN_HUKUKSAL_BOYUTU, erişim: 02.02.2017).

ILGAR Rüşti/KHALEF Salem, “Türkiye’nin Sınıraşan Akarsu Anlaşmalarına Coğrafi Açından Bir Bakış”, Marmara Coğrafya Dergisi, İstanbul, Temmuz 2004, s. 53–72.

International Law Association, Resmi Web Sitesi; (<http://www.ila-hq.org/> erişim: 15.07.2017).

International Law Institute, Resmi Web Sitesi; (<http://www.ili.org/> erişim: 15.07.2017).

İNAN Yüksel, “Sınır Aşan Suların Hukuksal Boyutları (Fırat ve Dicle)”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Ocak-Haziran 1994, C. 49, s. 243–253.

KILIÇ Seyfi, “Sınıraşan Sulardan Faydalanmalara İlişkin Temel Yaklaşımlar”, Ortadoğu Analiz, Mayıs 2013, C. 5, S. 53, s. 14–22.

KILIÇ Seyfi, “Sınıraşan Akiferler Hukuku Taslağı ve Diğer Sözleşmelerle İlişkisi”, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2015, C. 4, s. 97–119.

MADEN Tuğba Evrim/KILIÇ Seyfi, “Uluslararası Hukuk Derneği’nin Sınıraşan Sular Konusuna İlişkin Yaptığı Çalışmalar”, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, (<http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/4773?c=orsam|turkish>, erişim: 13.02.2017).

ORHON Kemal Berk, Sınırtaşın Yerüstü Suların Yönetiminde Dünya ve Türkiye Uygulamaları, Uzmanlık Tezi, T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Ankara, 2015.

Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, “Dünyada Sınır Aşan Sulara Hukuki Bakış”, (<http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Page/25?c=su%7Cturkish>, erişim: 01.02.2017).

ÖZSOY Seda, Su ve Yaşam: Suyun Toplumsal Önemi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.

SAR Cem, Uluslararası Nehirlerden Endüstriyel ve Tarımsal Amaçlarla Faydalanma Hakkı, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara, 1970.

SUR Melda, Uluslararası Hukukun Esasları, İstanbul, 2010.

The Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes, United Nations Economic Commission for Europe, (<https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/pdf/watercon.pdf>, erişim: 15.07.2017).

The Helsinki Rules on the Uses of the Waters of International Rivers (The Helsinki Rules), International Law Association, (http://www.internationalwaterlaw.org/documents/intldocs/Helsinki_Rules_with_comments.pdf, erişim: 15.07.2017).

The International Commission for the Protection of the Danube River (ICPDR), “20 Years UNECE Water Convention”, (<http://www.icpdr.org/main/20-years-unece-water-convention>, erişim: 28.04.2017).

The United Nations Economic Commission for Europe (UNECE), “About the UNECE Water Convention”, (<http://www.unece.org/env/water/text/text.html>, erişim: 28.04.2017). TOKLU Vefa, Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye, Ankara, 1999.

TURGUT Nükhet, Çevre Hukuku, Savaş Yayınevi, Ankara, 2001, s. 223.

TURGUT Nükhet, “İhtiyat İlkesi”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 45, S. 1, 1996, s. 67–102, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/297/2735.pdf>, erişim: 15.07.2017).

United Nations Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses, 1997, (http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_3_1997.pdf, erişim: 15.07.2017).

United Nations Economic Commission for Europe, Resmi Web Sitesi; (<http://www.unece.org/> erişim: 15.07.2017).

United Nations International Law Commission, Resmi Web Sitesi; (<http://legal.un.org/ilc/> erişim: 15.07.2017).

